

bilimname XXXIV, 2017/2, 121-143
Geliş Tarihi: 14.09.2017, Yayın Tarihi: 31.10.2017

MODERN BATI DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN TANRI ve İNSAN TASAVVURU AÇISINDAN TAHLİL ve ELEŞTİRİSİ*

© Latif TOKAT^a

Öz

Batı düşüncesi Varlık, Tanrı ve İnsan gibi temel dünya görüşü veya zihniyet konularında İslam dünyasından çok farklı bir paradigmaya sahiptir. Öz olarak “ilkesizlik” kavramıyla açıklayabileceğimiz bu paradigma farklılaşmanın ana sebebidir.

Örneğin Amerikan dünya görüşünün ya da yaşam felsefesinin gerisinde yatan isimler olarak bizzat Amerikalı düşünürler şu beş ismi saymaktadır: Darwin, Marx, Freud, James, Dewey. Her bir ismin Varlık, Tanrı ve İnsan anlayışlarının temelde örtüşüğünü söyleyebiliriz. Onlara T. Hobbes, F. Nietzsche ve J. P. Sartre da ekleyebiliriz.

Tanrı’dan ateşi “çalın” Prometheusçu insan anlayışı ile Tanrı’nın “Adem’e eşyanın isimlerini öğrettiğine” inanan insan anlayışı neredeyse birbirine zıt Tanrı-İnsan ilişkisinden bahsetmektedir. Tanrı’dan ateşi çalan insanın Tanrı anlayışı ile, Tanrı’nın kendisine bizzat “bilgi”yi öğrettiği insanın Tanrı anlayışı, sadece farklılıktan ibaret kalmayacak insanın bilim yapma ve bilgi anlayışına da etkileri olacaktır.

“Hakikat varsa özgürlük yoktur,” ifadesi bir bakıma bugünkü Batı metafiziğini ve Varlık anlayışını özetler niteliktedir ve buna göre, eğer bir hakikat varsa da bu “sosyolojik hakikat” olacaktır.

İslam dünyasında ise, özellikle Tanrı-insan ilişkisi konusunda Tanrı’nın güç, kudret ve azametine halel gelmemesi adına insanın ihmal edildiği bir kelamî problem hep var olmuştur. Bunun pratik sonucu “cılız insan” anlayışıdır. Buna rağmen Müslüman dünyanın en azından teoride bir “ilke”si daima var olmuştur, aynı şeyi bugünün Batı dünyası için söylemek zor görünüyor.

---

* Bu makale, 2016 yılında düzenlenen bir sempozyumda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

^a Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Dini İlimler Fakültesi, ltokat@yahoo.com

Anahtar kelimeler: Dünya Görüşü, Batı Metafiziği, Varlık Tasavvuru, Tanrı Tasavvuru, İnsan Tasavvuru.

Giriş

Acaba modern Batı dünya görüşünün Tanrı ve insan tasavvurunun, bugünün Batı dünyasının yaşam felsefesi ve bilim yapma biçimi üzerinde oynadığı etki nedir? Hem Batı biliminin hegemonik olmasının hem de İslam dünyasında bilimin zayıf kalmasının gerisinde dünya görüşlerindeki farklılıkların yattığını düşünmekteyiz. Müslüman dünya Batı karşısında geri kalmışlık duygusuyla hep savunma konumunda olmuştur. Oysa Müslüman dünya Batı dünya görüşünü anlamak ve aydınlatmakla işe başlamalıydı.

“Doğu doğudur, Batı batıdır ve bu ikili hiçbir zaman bir araya gelmeyecektir; ta ki yer ve gök, Tanrı’nın büyük hüküm kürsüsünde hazır bulunana kadar” diyen İngiliz sömürgeciliğine yazdığı övgülerle tanınan İngiliz şair,¹ Doğu toplumlarını aşağılamak amacıyla düşünce ve duygusunu bu şekilde formüle etse de Doğu ve Batı arasındaki farkı belirtme bakımından isabetlidir. Bu iki dünya görüşünün topyekün varlık hakkındaki bakış açıları farklıdır. Aynı şekilde İslam coğrafyasını da kastederek, “III. Dünya ülkeleri benim felsefemi anlayamaz” diyen J. P. Sartre, zihinsel bir yetersizliği değil, iki ayrı dünyanın insanları olduğumuzu ve farklı pencerelerden baktığımızı ifade etmeye çalışmaktadır.

Bütün bunlara rağmen, bugün artık somut sonuçlarını görebildiğimiz için Batı dünyası ve kültürü hakkında fenomenolojik analizler yapabiliriz. Son üç yüzyılın dünyasının hem olumlu hem de olumsuz sonuçlarından Batı düşüncesi sorumludur. Sonuçlara bakarak analiz edecek olursak, iki atom bombasıyla sonlandırılan II. Dünya savaşı sonrası dünyanın halinden kimsenin çok da memnun olduğu söylenemez.

Eğer Hıristiyan bir Batı dünyasından bahsediyorsak, ya Hıristiyanlık bu sonuçları doğurmuştur ki, bu Hıristiyanlığı problemlile hale getirir. Ya da Hıristiyanlık dejenere edilmiştir ki, bu da Batı dünya görüşünün Hıristiyanlığı araçsallaştırdığı anlamına gelir. Bu nasıl bir dünya görüşüdür ve nasıl bir Hıristiyanlık ve Tanrı tasavvurudur ki, böylesi bir dünyayla sonuçlanmıştır. Ya Hıristiyanlığın Tanrı, insan, ahlâk, dünya hayatı ve öteki hakkındaki düşüncesinde bir problem söz konusudur; ya da Batı toplumlarının Hıristiyanlıkla bir ilgisi bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle ya Batı Hıristiyanlaşmamış ya da Hıristiyanlık Batılılaştırılmıştır.

¹ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı*, İSAM yay. İstanbul 2007, s. 13.

Diğer taraftan eğer Tanrı'ya ve dine yer olmayan bir dünyadan bahsediyorsak, bu durumda Dostoyevski'nin dediği gibi her şeyin meşru olduğu ve herhangi bir "ilke"nin veya "kutsal"ın söz konusu olmadığı bir dünyada yaşıyor demektir. Hıristiyan ilkeleri açısından bakacak olursak dünyada olmak "düşüş"se, İncil tabii dürtüleri lanetliyorsa, evlilik dahi tavsiye edilmiyorsa, böyle bir Hıristiyanlıktan nasıl oluyor da böylesine dünyevileşmiş, kutsaldan arındırılmış ve sekülerleşmiş bir "Hıristiyan" toplum ortaya çıkabilmiştir?

A. Dünya Görüşü

Modern Batı'nın dünya görüşünü analiz eden Batılı kaynaklar Amerikan yaşam felsefesinin gerisinde yatan 5 düşünürden bahsetmektedirler. Bunlar pragmatist filozoflar W. James ve J. Dewey, psikolog S. Freud, biyolog C. Darwin ve sosyolog/felsefeci K. Marx'tır.

Pratikte sıradan Amerikalı veya Batılı insan bu 5 ismin etkisinin ve öneminin farkında olmayabilir, ama seçilen isimler Batı dünya görüşünü anlamamız noktasında son derece isabetlidir. James ve Dewey'in metafizikten dine, ahlâktan bilime kadar her konudaki pragmatizmi; Freud'un cinsel serbestlik fikri; Darwin'in tabii seleksiyon düşüncesi; Marx'ın ekonomi ya da "para" merkezli insan tanımlamasının bugünün Batı yaşam tarzıyla örtüştüğünü söyleyebiliriz.

Dünya görüşü kavramıyla ne kastedilmektedir?

Dünya görüşü, bir grup ya da birey tarafından kabul edilen dünya algısı, yaşam görüşü, yaşam felsefesi, dünya tasavvuru, insanın bu âlemlerle olan ilişkisine dair düşünce, genel görüş ve anlayış şeklinde tanımlanabilir.² Yaşama dair genel tutum, hayata bakış açısı, zihniyet, düşünme tarzı, gelecek tasavvuru anlamını ifade edecek şekilde dünya görüşü terimi kullanılmaktadır.

Gerçekliğin tabiatı, kaynağı, varlık sebebi ve düzeni, insanın bu gerçeklik alanındaki yeri ve nasıl davranacağına dair kanaatler ve inançlar sistemi;³ metafizik, teolojik, epistemolojik, antropolojik ve ahlâkî inançlar bağı; insanın bütün dünyayı ya da "büyük resmi" görme ve anlama tarzıdır.⁴ Başka bir ifadeyle dünya görüşü; kişinin algılama, düşünme, bilme ve eylemini belirleyen ve bunların temelini oluşturan, bütün gerçeklik alanı

² Anthony Flew, *A Dictionary of Philosophy*, Gramercy Books, New York 1999, s. 372.

³ John J. Carvalho, "Overview of The Structure of a Scientific Worldview", *Zygon*, 41/1, s. 113.

⁴ Robert P. Lovering, *The Concept of Worldview in Contemporary Philosophy of Religion*, Colorado University Press, Colorado 2001, s. 2-4.

hakkındaki inançlar sistemi; bireyi çevreleyen toplumun, geleneklerin, kurumların, kuralların ve dilin içinde gizli olan temel kabuller ve kanaatlerdir.

N. Smart'a göre, farkında olsun ya da olmasın her insan bir dünya görüşüne sahiptir. Bu dünya görüşü, yaşadığımız hayata bir temel veya arkaplan oluşturur. Dünya görüşleri nasıl yaşanacağına dair tasarımlardır.⁵ Zira her eylemin ardında bir anlayış ve düşünüş şekli, bir zihniyet yatmaktadır. Bu, insanın uğruna yaşadığı, bütün yaşamını ona göre şekillendirdiği ve hatta bu uğurda öldüğü bir anlayıştır.

Örneğin eğitimde "modelin şöyle veya böyle olması, insana ilişkin genel bir görüşün, hatta bir dünya görüşünün sonucudur. T. Hobbes'un modeli ile Kant'inki arasında büyük farklar vardır; çünkü birincisi 'insan insanın kurdudur' anlayışına ve temelde hazcılığa dayanır; oysa ikincisine göre model, son tahlilde, 'melekut âleminin şerefli bir üyesini' yetiştirmekle yükümlüdür."⁶

Varlık nedir? Varlığın kaynağı ve tabiatı nedir? Etrafımızda var olan her şey, yeryüzündeki yaşam ve ölüm, bütün bunların anlamı nedir? Âlemin bir amacı var mıdır? Eğer varsa, bu kimin amacıdır? Tanrı veya tanrıların mı? Eğer âlemin bir amacı yoksa, insanı zorlayan hiçbir şey de yok demektir. İnsandan başka bir şey de ölçü alınmayacaktır. İnsan nedir? Âlemdeki konumu nedir? İnsanın kökeni, kaderi ve amacı nedir? Eğer insan âlemde tesadüfen, kozmik ve arazi bir durum sebebiyle ya da evrimin ürünü olarak var ise, insan yaşamının hiçbir özel değeri ve anlamı yoktur. Son olarak tarihin anlamı nedir? Varlığı ve özelde insanı gelecekte ne bekliyor? İnsan nereye gidiyor? Ölümle birlikte ne olacak?

Batı düşüncesini anlamak açısından biz bunlardan din, Tanrı ve insan hakkındaki düşüncelerini ele alacağız.

B. Tanrı ve Kutsal

Her ontolojinin gerisinde Tanrı hakkında bir tasavvur vardır. Batı ontolojisinin gerisindeki Tanrı tasavvuru ile İslam ontolojisinin gerisindeki Tanrı tasavvuru aynı değildir. Ontoloji ve Tanrı tasavvuru dünya görüşlerinin temelini oluşturur. Dinî unsurun dünya görüşündeki etkinliğine dikkat çeken S. P. Huntington'a göre, medeniyetler birbirlerinden tarih, dil, kültür, gelenek

⁵ Ninian Smart, *Worldviews, Crosscultural Explorations of Human Beliefs*, Charles Scribner's Sons, New York 1983, s. 4, 61.

⁶ Mehmet Aydın, *İslam'ın Evrenselliği*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000, s. 131.

yoluyla farklılaşırlar, fakat daha da önemlisi din bu farklılaşmada önemli bir role sahiptir.⁷

Her din kökene, ahlâka ve geleceğe dair bir açıklama yapar. Cevabını bulamadığımız sorulara cevap verir. Kökene dair açıklama, âlemin, yeryüzünün ve oradaki yaşamın nasıl ve niçin olduğuna, insanın ve âlemin geleceğine dair açıklamadır.

Tanrının varlığı veya mahiyeti hakkındaki inançlar dünya görüşlerinin temel karakterini oluşturmakta ve dünya görüşleri de bu bağlamda tanımlanmaktadır. Buna göre dünya görüşleri, aşkın veya içkin bir Tanrı fikrine yer vermeyen ateizm ve natüralizm; evrende pek çok tanrının var olduğunu kabul eden politeizm; Tanrı evrendir diyen panteizm; Tanrı evrendedir diyen pan-enteizm; evrenin ötesinde ve içinde bir Tanrı vardır diyen sınırlı teizm; Tanrı evrenin ötesindedir diyen ve aşkınlığına vurgu yapan deizm; personel, sonsuz ve evrenin ötesindedir, fakat evrene müdahildir diyen teizm; ne Tanrı fikrine ne de hiçbir değer alanına yer vermeyen nihilizm; insanı ve insanlık tarihini ekonomik unsurlara göre değerlendiren marksizm; son olarak aşkın bir varlığa yer vermeksizin insanı merkeze alan hümanizm belli başlı dünya görüşleri olarak sıralanabilir.⁸

Bütün bu Tanrı tasavvurları, dünya, insan, geçmiş ve gelecek algılayışımızı belirlemektedir. Hıristiyan Tanrı tasavvurunun bireysel ve toplumsal sonuçlarıyla, Yahudi ve Müslüman Tanrı tasavvurunun bireysel ve toplumsal sonuçları farklı olacaktır. Örneğin Amerika'da 201 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan araştırmaya göre, monoteizme inanan öğrencilerin, yaşamda yüksek amaçlara sahip olma konusunda, aşkın bir varlığa gerek yok diyenlere oranla çok daha duyarlı oldukları tespit edilmiştir.⁹

Tanrı fikrine yer vermeyen seküler hümanizm ise, yüksek değerlerin, insanda ve onun yaratımlarında aranması gerektiğini düşünmüştür. Buna göre âlem hakkındaki bütün gerçek ve doğru bilgi ancak bilim aracılığıyla bulunabilir. Dolayısıyla ne Tanrı'ya ne de nirvanaya gerek yoktur.¹⁰ Natüralist görüşe göre ise, insan doğa tarafından belirlenmiştir. Gerçekte sadece madde vardır, doğa ötesi bir varlık yoktur. Gerçeklik alanı ruhsal hiçbir şeyi içermez. Âlem sebep sonuç ilişkisine göre işleyen kapalı bir

⁷ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Der. M. Yılmaz, Vadi Yay. 7. Basım, Ankara 2002, s. 25.

⁸ Lovering, s. 5-6.

⁹ Carol C. Molcar-Daniel W. Stuempfig, "Effects of World View on Purpose in Life", *The Journal of Psychology*, 122/4, s. 365.

¹⁰ Smart, s. 53.

sistemdir. Böylece dışarıdan bir müdahaleye imkân yoktur. İnsan kimyasal ve fiziksel özelliklerin bir ürünüdür, zihin beyindeki sinir sistemlerinde oluşan fizyolojik bir süreçtir. Ölüm biyolojik yaşamın sonudur ve kişilik yok olacaktır. Bütün değerler insan tarafından belirlenir. Mutlak standartları olan ahlâk kuralları yoktur. Tarih, olayların aktığı bir nehirdir ve hiçbir amacı yoktur. Âlemin nasıl olduğu bilinmemektedir, daima var olacaktır, ama bir anlamı yoktur.¹¹

Klasik teizmin dünya görüşüne bakıldığında, örneğin İslam ve Hıristiyanlık teosentrik dünya görüşleridir. Müslümanlar ve Hıristiyanlar Tanrıyla insan arasında kesin bir ayırım yaparlar. N. Smart'a göre, inanan teist için Tanrı âlemi yaratmıştır ve insanı da kendi suretinde yaratmıştır. Kozmos esas itibariyle iyidir, ama kötü güçlerin etkisinde kalabilir. "Ben" için tek bir kurtuluş yolu vardır, o da Tanrı'nın peygamberlerine itaat ve onların getirdiği ilahi mesaja uymaktır.¹²

Dünya görüşlerinin en somut sonucunu, öngördükleri ideal insan tiplerinde bulabiliriz. Müslümanlar için Hz. Muhammed, Budistler için Buda, Hindular için Rama ve Krishna, Konfüçyanistler için Konfüçyüs ideal insan tipleridir. Örneğin Hz. Muhammed sadece Tanrı'nın görevlendirdiği bir insan değil, aynı zamanda bir eş ve baba, usta bir diplomat, devlet adamı ve generaldir. Oysa mesela Hıristiyan anlayışında Hz. İsa, insani yönünden çok tanrısal yönü ağır basan ve örnek alınması / idealize edilmesi zor olan bir kişiliktir. Buda ise, sarayı terk ederek hakikatin peşine düşen, yoksul ve evsiz kalarak ve bütün dünya güçlerinden vazgeçerek yaşayan bir kişiliktir.¹³ İdealize edilen insan tipleri, dünya görüşlerinin, varlık ve insanın varlık içindeki yeri ve amacı hakkındaki anlayışlarının doğal bir sonucudur.

Her iki dinin Tanrı ve insana dair görüşleri, pratikte, yani dünyaya ve insanın eylemlerine bakışları bakımından farklı sonuçlar doğurmuştur. Nitekim İslam dünyasında ve Batı'daki dini düşüncedeki değişimi analiz eden Ernest W. Gazo, İslam'ın dünya görüşünde ve özelde Tanrı anlayışında "tevhid" in son derece belirleyici olduğunu vurguladıktan ve tevhidin düalizmin yol açtığı sıkıntıları bertaraf ettiğini belirttikten sonra, İslam dünyasındaki "durgunluğun" sebebiyle ilgili olarak şu soruyu sormaktadır: "Bizzat Allah kavramının bu çöküş üzerinde doğrudan doğruya etkisi olmuş

¹¹ David K. Naugle, *A History and Theory of The Concept of "Weltanschauung"* The University of Texas, 1998, s. 112; Molcar, s. 367; Smart, s. 60.

¹² Smart, s. 54.

¹³ Smart, s. 115, 121.

mudur?”¹⁴ Gazo, durgunluğun sebebini araştırırken, İslam’ın Tanrı anlayışında bir anlam kayması olup olmadığını sorgulamaktadır. Zira Tanrı tasavvurundaki değişimler, uzun vadede zihniyetlerin / dünya görüşlerinin de değişmesine ve dünyaya, insana, Tanrı-âlem ve Tanrı-insan ilişkisine bakış şeklinin farklılaşmasına neden olacaktır.

Gazo’ya göre, İslam tevhide vurgu yaptığı halde, Batı düşüncesi özellikle Descartes’la birlikte tabiatın ikiliğini vurgulamış ve fakat bugün birliğin peşinde koşmaktadır. Günümüz İslam’ının ise, Tanrı’nın birliğini anlamak için yeni bir hamle yapması gerekmektedir.¹⁵

Tanrı tasavvurlarının pratikte yol açacağı sonuçlar açısından Hıristiyanlıktaki “baba” imajını değerlendirebiliriz. Hıristiyanlıktaki “baba” imajının veya “Tanrı’nın çocukları” olma fikrinin ve bunun yol açtığı Tanrı-insan ilişkisinin bir Hıristiyan’ın dinî ve ahlâkî yaşamında pratik etkilerinin olması kaçınılmazdır.

J. Calvin Baba inancının Hıristiyan üzerindeki etkisini şu şekilde tanımlar: “... sıkıntıların ağırlığı altında ezilirken bile Babamızın bize göstermiş olduğu nezaketi ve cömertliği fark etmemiz gerekir, çünkü o bir an bile bizim kurtuluşumuzu sağlamaktan geri durmamaktadır.”¹⁶

İnsanı Tanrı’nın çocukları olarak değerlendiren inancın psikolojik bazı sonuçlarından bahsedebiliriz. Baba ile çocuk arasındaki ilişki, normal şartlarda baba açısından affediciliğin neredeyse sınırsız olduğu bir ilişkidir. Çocuk farkında olsun ya da olmasın, baba her türlü şımarıklığına ve kusuruna rağmen çocuğundan vazgeçmez ve çocuk da aslında bunu bilir. Hıristiyan inancında sembolik olarak kullanılıyor olsa da “baba” kelimesinin aynı fonksiyonu gördüğünü söyleyebiliriz. Baba sonsuz güç ve kudrete sahiptir, insan onun “şımarık çocuğu”dur ve babanın her şartta onu affetmemesi için hiçbir sebep yoktur. Baba o kadar affedicidir ki, çocuğun suçları ve günahlarının büyüklüğü ve bu yüzden de kefaretinin ödeyememesi nedeniyle bizzat kendisini çarpmıha gelecek kadar çocuğunu “sevmek”tedir.

Baba Tanrı imajının Batı düşüncesi üzerindeki etkisi inkar edilemez. Bu noktada en dikkat çekici ve etkili eleştiriye yöneltenlerden birisi S. Freud idi. Freud dinin kökeni olarak Baba imajını merkezi bir kavram olarak alıyor ve buradan dine itiraz ediyordu. Bizim burada yaptığımız yorum Freudian

¹⁴ Ernest W. Gazo, “Batı’da ve İslam’da Allah Anlayışına Felsefi Bir Yaklaşım”, çev. İbrahim Özdemir, *İslami Araştırmalar*, 3/2, s. 6.

¹⁵ Gazo, s. 15.

¹⁶ Jean Calvin, “Hıristiyan Dininin Kurumları”, *Batiya Yön Veren Metinler*, Derleyen: Alev Atlı, Alfa Yay. İstanbul 2014, C. II, s. 676.

bir analize dayanıyor görünse de ateizme değil, teizme dayanan bir yorumdur.

“Baba” Tanrı imajı pragmatist açıdan da olumlu bulunabilir. Amerikan pragmatizminin din ve Tanrı hakkındaki düşüncesi, Batı dünya görüşünün dinle ilgili en iyimser şeklidir diyebiliriz. Dinin ya da Tanrı inancının ne olduğu çok da önemli değildir. Çünkü pratikte psikolojik, sosyolojik ve siyasal olarak “işe yaramaktadır.”

Batı dünyasında Tanrı’ya baba olarak ya deistik bir anlayışla, ya da işe yararlılığı açısından bakıldı, ya da O top yekün reddedildi. İslam dünyasında ise, Gazo’nun yukarıda işaret ettiği gibi bir tasavvur değişikliği olmanın yanında bir “Tanrı tutulması” yaşandığını söyleyebiliriz.

Müslümanların Tanrı tasavvuru büyük oranda güç, kudret ve azamet Tanrısıdır. Tanrı’yı yüceltme adına insan küçülmüştür. Özgürlük konusu daima Allah’ın güç kudret ve iradesiyle mukayese edilerek, ya da karşılaştırılarak ele alınmıştır. İnsana güvensizlik o raddeye varmıştır ki, adeta “Allah insana insanın kendisine güvendiğinden daha fazla güvenmektedir” diyebiliriz. “Günümüzde iyi bir Müslüman olmak için daha az özgür olmak gerekiyormuş gibi” bir algı söz konusudur.¹⁷

İnsanın Tanrı karşısındaki zayıflığı vurgulanırken, Tanrı ile insan arasında bir borçlu ilişkisi söz konusu edilmiştir. Tanrı’ya karşı borçluluğumuz daima vurgulanmış ve ne yapsak ne etsek bu borcu ödeyemeyeceğimiz üzerinde durulmuştur. Burada niyet Allah’ın büyüklüğünü ve bütün varlığın kaynağı olduğunu belirtmek olsa da, bu borçluluk psikolojisi olumsuz sonuçlara da yol açmıştır. Varlığımızı kendimize borçlu olmadığımız için Tanrı’ya karşı borcumuzu asla ödeyemeyiz. Bir çocuk annesine asla borcunu ödeyemez. Bu durumda anne her sabah “sütümü helal etmem” diyerek çocuğunu gönderiyorsa, acaba çocukta annesine karşı nasıl bir psikoloji oluşur?

C. Kutsalın Kaybolması, Sekülerleşme ve Dünyevileşme

Batı düşüncesindeki Tanrı ve din hakkındaki büyük değişimi ve dünyevileşmeyi anlamak için Rönesans öncesi dünya algısına bakabiliriz. Örneğin Aziz Augustine bilime ve akla ancak İncil’i anlamaya yetecek ölçüde izin veriyordu.¹⁸ Ortaçağ Batı düşüncesinde, Yunan kültürüne özgü evreni bilme, anlama ve inceleme tutkusu yerini, öteki dünyada Tanrı ile

¹⁷ Tarık Ramazan, *İslam: Medeniyetlerin Yüzleşmesi*, Çev. A. Meral, Anka Yay. İstanbul 2003, s. 79

¹⁸ Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, 4. Basım, İstanbul 1994, s. 56.

bütünleşme umuduna bırakmıştır. IV. Yüzyılda yaşamış olan Aziz Ambrose şöyle demektedir: “Doğayı ve dünyanın evren içindeki yerini tartışmak bize öteki dünyada erişmek ümidini taşıdığımız yaşam yönünden hiçbir yardım sağlamaz.”¹⁹

Ortaçağ boyunca durum bu iken XVI. yüzyıldan sonra dünyevileşmenin adeta yeni keşfedildiğini görmekteyiz. Fransız tarihçi Michelet, Rönesansı “dünyayı ve insanı keşfetme” diye nitelemektedir. Rönesansla birlikte Batılı insan gözlerini gerçek dünyaya çevirmiştir.²⁰ Değişmeye başlayan Batı bilimi aslında tam bir dünyevileşmenin ve insan merkezliliğin sonucudur.

Sekülerleşmenin, kutsaldan ve Tanrı’dan uzaklaşmanın Descartes felsefesiyle daha somutlaştığını görmekteyiz. Bu yüzden modern dönemin başlangıcı olarak Rönesans ve Reformu değil, Descartes’ı almak daha doğru olabilir. Batı düşüncesindeki gerçek kırılma Galileo, Descartes ve Newton zamanında XVII. yüzyıl ve sonrasında olmuştur.²¹ Descartes Tanrı merkezli varlık, din ve dünya görüşü yerine insan merkezli bir dünya görüşünün geçmesine neden olmuştur. Tanrı’ya yine yer vardır, ama artık varlığın merkezinde insan vardır. Descartes felsefesi dünyaya ve insana karışmayan bir Tanrı tasavvuru yani deizmle sonuçlanmıştır. Tanrı’nın değil, insanın merkeze alınması, Tanrı’dan değil insandan başlanması gerektiği, önce Tanrı’nın değil insanın var olduğu fikri temel görüştür. Descartes ve Spinoza felsefelerinde olduğu gibi, Tanrı artık ya deizmin Tanrı’sıydı ya da varlığın geri kalanından ayrı olmayan panteizmin Tanrı’sıydı. Her iki durumda da Kutsal ya tam aşkınlaştırılarak ya da tam içkinleştirilerek ortadan kaybolmuştu.

Descartes’a dayanan “kertezyen felsefe başlangıçta din için çok kıymetli bir destek temin etti; ama aynı felsefe kendi içinde zamanla gün ışığına çıkıp tesirlerini gösteren bir tohum taşıyordu ki, bu tohum dinin temellerini sarsmak için kullanılmıştır.”²² XVII. yüzyıla gelen Kartezyen anlayışta bilim “doğanın bir ruhani amacı yokmuş gibi görüldüğü gerçeğini” ortaya çıkarmıştır. “Descartes Tanrı’yı makinesini çalışmaya başlatmakla kısıtlamıştır. Ama tamamen uygulamaya ilişkin amaçlar yüzünden Tanrı,

¹⁹ Yıldırım, s. 58.

²⁰ Yıldırım, s. 78.

²¹ Franklin Le Van Baumer, “Batı Düşüncesinin Anaakımları”, *Batiya Yön Veren Metinler*, Derleyen: Alev Alatlı, Alfa Yay. İstanbul 2014, C. II, s. 593.

²² Paul Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, Çev. Erol Güngör, Ötüken Yay. İstanbul 1994, s. 147.

mekanik ve geometri konusunda çok yetenekli olan İlk Sebep olmuştur.”²³ Bu yüzden Descartes kimilerince Hıristiyanlığın en korkunç düşmanı ilan edilmiştir.²⁴

Oysa XVII. yüzyıla kadar Batı’da “bilimlerin kraliçesi” teolojydi. Ama bu yüzyıldan sonra Descartes’ın ifade ettiği gibi “akılla ispat edilmeyen hiçbir şeyin doğruluğuna asla ikna olmamalıyız” ilkesi geçerli hale geldi. Ve bilginin yeni tanımı şu oldu: “Bilgi, doğa felsefesine ve muhtemelen sosyal teoriye de aittir ama teoloji veya eski felsefeye veya fikirler, inanışlar ve inanç içeren ama bilgi içermeyen şiire ait değildir.”²⁵

XVII. yüzyılda Modern Batı’da ilahiyatın ve antikçağ öğretilerinin yerini bilim almıştır. Hıristiyanlık tarih ve kişisel ahlâk bölgesine hapsedilmiş, sonraki iki yüzyılda ise git gide bu alanlarda dahi dinin modası geçmiştir. Artık, eski felsefe, teoloji ve inançlar şiir gibi görülerek bunların bilgi içermediği düşünülmüştür. Sonuç itibarıyla XVII. yüzyıl sonrasında esrareniz yönü olmayan bir din ortaya çıkmış,²⁶ böylece Tanrı’nın insandan bir şey istemediği anlayışına varılmış ve bu süreç git gide doğal din anlayışına yaklaşmıştır. Örneğin “dini gerçeklerin aklın sınavından geçmesini ve güvenilir delillere sahip olması gerektiğini öne süren John Locke ve rasyonalistler teolojinin ayrıcalıklarını daha da azaltmıştır. Locke, ‘Ben inanıyorum çünkü imkânsız’ demek iyi bir adam için coşkulu bir çıkış olabilir ama fikir veya din seçmek için kesinlikle hastalıklı bir hükümdür” diyordu. “Locke iyi bir Hıristiyan olmuş olsa bile onun öğretisi dinin olağanüstü yönlerinin küçümsenmesine neden oluyordu ve dini basit bir etiğe dönüştürüyordu.”²⁷

Sonuçta Tanrı’ya yeni bir biçim verilmiştir. Bugüne geldiğimizde çağımız artık onun ne gazabını, ne intikamını ve ne de onun insanların işlerine karışmasını istemektedir. Müphem, belirsiz, uzak bir Tanrı artık kimseyi sıkımsıyor; günah duygusu, Tanrı’nın inayetine ihtiyaç, kurtuluştan emin olmamak gibi yüzyıllardır nice insanın kalbine ağırlık vermiş olan şeyler artık insanoğluna dert olmaktan çıkmıştır.²⁸

Modernite sonrası dönemde Kant’ın, metafiziği sadece bilgiye kapatmasına rağmen, adeta bütün bir metafiziğin sadece bilgiye değil insana kapatıldığı şeklinde sonuçlandığını görüyoruz. Kant’ın imancı din felsefesi

²³ Baumer, s. 837.

²⁴ Hazard, s. 148.

²⁵ Baumer, s. 835.

²⁶ Hazard, s. 15.

²⁷ Baumer, s. 838.

²⁸ Hazard, s. 267-268.

pozitivizme imkân sağladı. Kant sonrası dönemin ateizm, pozitivizm, deizm, ya da işlevsiz Tanrı fikriyle sonuçlandığını görmekteyiz. Buna göre, en iyimser anlayışla, Tanrı vardır ama biz kendi başımızdayız. Bunun sonucunda ortaya çıkan hümanizm Batı düşüncesinde Tanrı'nın yerine insanın konulması şeklinde sonuçlanmıştır.

Eğer din natüralize edilmemiş veya top yekün reddedilmemişse ikinci seçenek dinin dünyevileştirilmesiydi. Burada anahtar kelime Tanrı'nın çalışıyor olması ve insanın da çalışmasının istenmesiydi. M. Weber bu yenilenme fikrinin protestanlar tarafından öngörülemeyen sonuçlarının olduğunu iddia etmişti. Bu öngörülemeyen esas sonuç dünyevileşmeydi. "Protestanlar keşiş hizmetini yürürlükten kaldırdı ve tüm insanları dünyevi işlerle görevlendirdi. Tanrı çalışır ve tüm insanlarında avarelikle, hayallerle değil, çalışarak vakit geçirmesini bekler. Tembellik ruh için açgözlülük kadar tehlikelidir."²⁹

Dünyevileşmenin bir örneği olarak Calvin İncil'in yasağını delmiş ve tefeciliği onaylamıştır. O, Hz. İsa'nın sözlerinin yanlış anlaşıldığını ifade ederek doğru yorumun şu olduğunu söyler: "Kendisi (İsa) geri ödeme ya da faiz beklentisi olmadan fakirlere kredi verilmesini emrederken, aynı zamanda zenginlere faiziyle verilen kredileri yasaklamayı kastetmemiştir."³⁰

Bugün sekülerleşme ve dünyevileşme öyle bir hal almıştır ki, dini ve ahlâkî çağrışımlar tepki görmeye başlamıştır. Örneğin AIDS'e karşı yapılan bir kampanyada "en iyi prezervatif sadakattir", diyen rahip yuhalanmıştır.³¹

Sekülerleşme ve dünyevileşme Kutsalın kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak XX. yüzyılda bu duruma ciddi reaksiyonlar gösterilmiştir. M. Heidegger'in içerden yapılmış eleştirisi kutsalın kaybedilmesi noktasında Batı dünya görüşünün vardığı son noktayı göstermektedir. Heidegger varoluşsal olarak "dünyada evde değiliz" derken son derece dini ve reaksiyoner bir durumu ifade ediyordu. Aynı şekilde "Çağımız ölümlülüğün ve tanrıların unutulduğu bir çağdır" ve "bizi ancak bir Tanrı kurtarabilir" derken de Batı düşüncesinin nasıl bir çıkmazın içinde olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Bu yüzden P. Tillich gibi kimi Batılı teolog ve filozoflar yaşadığımız çağı "Endişe Çağı" olarak adlandırmaktadır.

Batı düşüncesinde Tanrı ve kutsalla ilgili en radikal reaksiyonu varoluşçu filozoflarda görüyoruz. "Tanrı varsa her şey O'na bağlıdır, Tanrı

²⁹ Baumer, s. 600.

³⁰ Jean Calvin, "Tefecilik Üzerine Mektup", *Batıya Yön Veren Metinler*, Derleyen: Alev Alatlı, Alfa Yay. İstanbul 2014, C. II, s. 657.

³¹ Ramazan, s. 310.

yoksa her şey bize bağlıdır” diyen Camus’nün insan anlayışı, Tanrı ve insanı karşı karşıya getiren ve biri varsa diğeri olmamalıdır diyen bir anlayıştır. Camus sadece özgürlük savunusu yapmak için Tanrısızlıktan bahsetmiyor. Her şeyin kontrolünü insana vermek için bunu yapıyor. Ancak tanrısızlık durumunda çok daha büyük problemler ortaya çıktığı için sonuçta intiharı bir yol olarak görüyor. Camus’ye göre “artık kutsallıktan soyutlanmış bir tarihte yaşamaktayız.” Bu gerilim başka hiçbir din veya kültürde vuku bulmamıştır.³²

Kutsalın kaybedilmesi riskine dikkat çekenlerden ve varoluşsal reaksiyon gösterenlerden birisi de S. Kierkegaard olmuştur. Kutsalın kaybolmasının doğal sonucu olan dünyevileşmenin en tipik ifadesini Kierkegaard’ın şu ifadesinde görüyoruz: “Ya İsa’yı izleyeceksin ya da dünya nimetlerinden yararlanacaksın.” Kierkegaard, otantik ve kurtulmuş insanın rasyonel ahlâkı savunan insan değil, “dini dönem” insanı olduğunu söylüyordu. Ona göre, iyi ve kötü kavramları yeterli değildir. Günah ve sevap kavramları da eklenmedikçe gerçek insan olunamaz. Dolayısıyla değerlerin kutsaldan arındırılmış olması ciddi bir problemdir. Değerler ancak kutsallık boyutuna sahipse anlam ifade eder.

Batı düşüncesinin Yunan düşüncesi ve Roma kültürünün yanında üçüncü ayağı olarak Hıristiyanlığı kabul etsek de bugün Hıristiyanlığın etkisinin sembolik kaldığını kabul etmek zorundayız. Nitekim Heidegger “bizi ancak bir Tanrı kurtarabilir”³³ derken de bu cümleden ister bir teizmi savunduğu iddia edilsin; isterse var olmamasına rağmen Tanrı olsa daha iyi olur diyor olsun, her iki durumda da kutsalın olmamasının sonuçlarını dile getirmiş olmaktadır. Heidegger, bu ifadeyle, Tanrı’ya yer verilmediği zaman insanın içinde bulunduğu durumun ne kadar zorlaştığına dikkat çekmektedir.

Heidegger’i destekler bir düşünceyle F. Fukuyama’nın “tarihin sonu” tezi de kutsalın ve değerlerin kaybedilmesinin iyi bir örneğidir. Fukuyama, tarihin sonunda, felsefeye ve sanata yer ve gerek olmayacak diyordu, oraya Tanrı’ya, dine ve ahlâka da yer ve gerek olmayacak eklenmelidir.

Tanrı’nın/kutsalın kaybolması ve varoluşun natüralize edilmesi, değerlerin varlığını ve herhangi bir “ilke”den bahsetmemizi zorlaştıracaktır. Bu durum insan anlayışına da yansiyacaktır. Acaba Batı düşüncesinde insan nasıl tasavvur edilmektedir?

³² Ramazan, s. 255-256.

³³ Naugle, s. 205.

D. İnsan: Prometheus ya da Adem

Dinler tarihçisi M. Eliade'a göre, bütün dinler, felsefeler, dünya görüşleri ve ideolojiler esasında tek bir soruya cevap vermek için vardılar: "Biz neden buradayız?" veya "biz burada ne yapıyoruz?" Bu soruya verdiğimiz cevap bir yaşam felsefesini ifade edecektir.

Gerek Batı gerekse İslam dünya görüşlerinin "tarihte ne olmaktadır?" sorusuyla ilgili bir cevabı vardır. İnsan tarihinde büyük resme baktığımız zaman olan biten nedir? İnsanın tarihi sürgünün tarihi midir? Tarih, "Tanrı'nın bilinmek istemesi"nin süreci midir? Tanrı'nın tezahürü müdür? Tarih iyi-kötü, iman-küfür mücadelesinin tarihi midir? Yoksa tarih tabiatın tarihi midir? Gücün tarihi midir? Ekonominin tarihi midir?

Modern dönem öncesine bakılacak olursa, İslam ve Hıristiyanlık insanın yaratılışı ve dünyaya inişi konusunda benzer anlayışlara sahip olmakla birlikte, Hıristiyanlık "asli günah" fikriyle İslam'dan ayrılmaktadır. İslam, "düşüş" fikrinden bahsetmese de, insanın yeryüzünde ana yurdundan uzak bir yaşam sürdüğü konusunda Hıristiyanlıkla benzer görüştedir. Hıristiyan teolojisi insanın düşmüşlüğü, günahkar olduğunu ve kötü tabiatına karşı mücadele etmesi gerektiğini kabul eder. Hıristiyan ahlâkı büyük oranda düşüş doktrininden etkilenmiştir.³⁴ İslam'a göre, insanın düşüşü ve asli günah kabul edilmez. Her iki dine göre de insan Tanrı'nın suretinde yaratılmış ve O'nun yeryüzündeki halifesidir. Geleneksel İslam anlayışına göre insan iyi, en azından nötr olarak doğar. Çevresel faktörler onu kötülüğe götürür. Dolayısıyla kötülük içsel değil dışsal etkiler sonucu vardır. Bu yüzden iyi ya da kötü olmaklığı insan kendisi belirleyecektir.³⁵

Modern dönemle birlikte, yukarıdaki sorulara verilen cevaplar büyük bir değişime uğramıştır. Batı dünyasının insan anlayışında da ciddi değişimler olmuştur. XVII. yüzyıla kadar genel inanış insanoğlunun ve doğanın orijinali mükemmel olan bir durumun yozlaşmış ardılları olduğu yönündeydi. Ancak yüzyıl devam ederken entelektüel öncüler yozlaşma fikrini reddetti; modern entelektüeller giderek bozulan insan anlayışını reddederek modern insanın antiklerle aynı hatta onlardan üstün olduklarını iddia ettiler.³⁶ XVII. yüzyıldan sonra insan her şeyin ölçüsü oldu.

Diğer taraftan Kopernik devrimi ile birlikte teolojik açıdan da anlamlı olan dünya merkezliliğin yıkılması Hıristiyan teolojisinin sarsılmasına yol

³⁴ Smart, s. 122.

³⁵ David Zeidan, "Typical Elements of Fundamentalist Islamic and Christian Theocentric Worldviews", *Islam and Christian-Muslim Relations*, 13/2, s. 216, 219.

³⁶ Baumer, 838-9.

açmıştır. Kopernik devrimi dünyayı aleladeleştirdiği kadar insanı da sıradanlaştırmış ve onu tabiatın bir parçası olarak görme eğilimini güçlendirmiştir.

Doğada geçerli olan kurallar, doğanın bir parçası olarak düşünülen insan için de geçerli hale gelmiştir. F. Bacon'un "bilgi güçtür" düşüncesi; T. Hobbes'un "insan insanın kurdudur" ifadesi; Nietzsche'nin "güç istemi" tanımlaması, Mill'in "faydacılığı" ve Freud'un "panseksüalizmi" insanın natürel yönlerini öne çıkararak ve gerçeğin de bu olduğunu sanan bir antropolojiyle sonuçlanmıştır. Örneğin T. Hobbes insanlığa hitap ederken "hepiniz de tabiat itibarıyla kötüsünüz" diyordu. "Dünyada hiçbir manevi ilke mevcut değildir. Hazdan başka iyi, elemden başka kötü şey de yoktur. İnsanın tek gayesi şahsi menfaatidir."³⁷ Bu ve benzeri düşünceler insan doğasını anlamak bakımından son derece faydalı sonuçlar doğurmuştur. Ancak vakıda insanın fayda, güç ve bencilliği önemseyen bir varlık olması gerçeğin ya da hakikatin de bu olduğu anlamına gelmez. Temel farklılaşma bu noktada olmuştur.

Öte yandan Batı düşüncesinde Yunan mitolojisinin etkisi ihmal edilemez. İnsan felsefesi açısından Prometheus karakteri önemlidir.

İslam düşüncesi açısından Adem, İdris, Nuh, Davut gibi peygamber örnekleri var olduğu halde, Batı düşüncesinde Adem düşüşün sembolüdür, ama en az onun kadar Prometheus karakteri de bu kültürün sembollerindedir. Prometheus ateşi yani bilim ve uygarlığı tanrılardan çalmıştır. Prometheus sembolü insanla Tanrı'nın mücadele halinde olduğunu ifade etmektedir. Bilgi bir çalma eylemiyle sahip olunandır. Tanrı ya da tanrılar bilgiyi insandan kıskanmaktadır.

Prometheus, gökteki ateşi çalacak, zincire vurulacak, ebedi cezaya çarptırılacak ve karaciğerini yemesi için kartala verilecektir. Prometheus insanları korumak için tanrı Zeus'u kandırmaya çalışacaktır.³⁸ İnsanlığın ilerlemesi Prometheus'un ışığında olmaktadır. Tanrı'nın emrine itaat etmeme, bilgiyi, gücü, özgürlüğü tanrılardan çalma ateşin çalınmasında sembolize edilir. Prometheus başkaldırıyı ve reddi simgeler. Ve bugün artık Modern Batı insanı "ateşi kendisinin yarattığını iddia etmektedir."³⁹

İslam düşünce geleneğine göre, Adem'e eşyanın isimlerini öğreten bizzat Allah'tır. Buradaki eşyanın isimlerini öğretme, her türlü bilginin ya da bilgi edinme gücünün insana verildiği, Allah'ın insana destek olduğu

³⁷ Hazard, s. 284.

³⁸ Ramazan, s. 249.

³⁹ Ramazan, s. 269.

anlamındadır. Allah İdris peygambere terziliği, Nuh peygamber'e de marangozluğu öğretmiştir. Mitolojide tanrılar insanlarla mücadele ederken, İslam düşünce geleneğinde Allah, insana bilmediği şeyleri öğretendir. Eğer Adem'e eşyanın isimlerini bizzat Allah öğretmişse o zaman "düşünmek, Allah'tan kurtulmak için savaşmak değildir; bunun tersine ona yakınlaşmaktır. "Doğu'da bu akli faaliyet, Allah'a yakınlaşmak için yeniden düşünmek olarak görülürken, Batı'da bu akli faaliyet ruhbanlık otoritesinin karşı koyması gereken büyük bir tehlike olarak değerlendirilmiştir." "Müslüman düşüncenin kutsal alandan hiçbir zaman çıkmadığını, hatta bunun tersine onun içinde geliştiğini ve tamamlandığını söyleyebiliriz." Burada Prometheus'u andıran hiçbir şey bulunmamaktadır."⁴⁰

Prometheusçu insan anlayışından Camuscü varoluşsal bir başkaldırı felsefesi çıkarılabilir. Veya Adem'in "asli günah"ı inancıyla yine varoluşçu bir suçluluk felsefesi veya Kierkegaard'çı bir "korcu ve titreme" felsefesi çıkar. Oysa Kur'an'ın ruhuna göre, Allah Adem'in bir rakibi değildir. Kur'an'ın insan anlayışına bakıldığında insanla ilgili optimist olduğunu söyleyebiliriz.

Batı düşüncesi bir yandan "asli günah"tan gelen suçluluk psikolojisiyle varoluşsal bir günahkarlık teolojisi geliştirirken, bir yandan da Prometheusçu bir isyankar insan modeli öngörmektedir. Tanrı insan ilişkisini Hıristiyan teolog Kierkegaard şöyle tanımlıyor: "Tanrı'ya karşı daima yanlış içindeyizdir." Batı düşüncesinin insan felsefesi konusunda iki uç noktaya savrulduğunu görmekteyiz.

Prometheusçu insan anlayışının sonuçlarından birisi Hobbes'çu materyalist insan felsefesidir. Eğer "insan insanın kurdu" ise, onun annesine ve hatta çocuğuna karşı dahi bencil olması doğaldır. Hobbes'un cisimsel varlık anlayışı, insan, ahlâk ve bilgi anlayışına da elbette yansımıştır. Hobbes'çu varlık anlayışından süpernatürel yönü olan bir insan tasavvuru çıkarılamadığı gibi fedakarlığı öngören bir ahlâk anlayışını da çıkaramayız.

Nietzsche ise, dinî, ahlâkî ve felsefî çürümeye karşı bir reaksiyon olarak bütün değerlerin sonunu ilan ederken, Batı düşüncesinin varabileceği son noktaya varmıştır. Nietzsche'nin tanımlamasıyla insan hiçbir değere sahip olmayan ve güçten başka bir şey istemeyen amaçsız bir varlıktır.

Nietzsche felsefesi sadece sözlerde ve kitaplarda kalmamıştır. İkinci dünya savaşı sırasında 150 bin Alman askerine iki kitap dağıtılmıştır. Bunlar, İncil ve Nietzsche'nin "Böyle Buyurdu Zerdüş" kitabı idi. İncil, yapılan

⁴⁰ Ramazan, s. 262-264.

savaşın kutsanmasını, Nietzsche'nin kitabı ise, acımasızlığı ve güçlü olmak için her şeyi yapma gereği fikrini verecekti.

Sartre "başkaları cehennemdir" derken; K. Popper tarihin bir anlamı yoktur derken;⁴¹ Darwin tabii seleksiyonun doğallığını ve güçlü olanın ayakta kalacağı felsefeyi savunurken; F. Bacon "bilgi güçtür" derken... bu düşünürlerin hepsi de ya Prometheusçu ya da Nietzscheci bir çizgiye yaklaşmaktadırlar.

Modern Batı insanının bu reaksiyoner ve uç noktalara giden düşüncesinin arka planını Heidegger şöyle özetlemektedir: "Rahatsızlık verici olan... tekniğin insanı hep daha çok topraktan koparması, orada köksüzleştirilmesi[dir]... Eğer düşünce ve şiir, kendi iktidarı olan şiddetsiz iktidara bir daha ulaşamazlarsa, burada ortaya çıkan insanın köksüzleştirilmesi sonumuz anlamına gelir."⁴²

Heidegger'e göre, batı bilim ve felsefesi "hesaplayıcı" düşünceye yol açmıştır. Hesaplayıcı düşünce şeyi analiz eder, fakat nitelikler üzerinde ve yaşamın maddi olmayan boyutları üzerinde yoğunlaşmaz. Hesaplamak şeylere hakim olmak, onlar üzerinde baskı kurmak ve manipüle etmek anlamındadır. Kısacası hesaplamak yeryüzünün yıkımıdır. Modern dönemde bilim ve teknoloji Nietzsche metafiziğindeki güç isteminin bir şekli olarak yorumlanmıştır. Modern bilim ve teknolojinin ortaya çıkardığı şey anlamsızlıktan başka bir şey değildir. Heidegger'e göre, modern bilimin ürettiği teknoloji insanın evsizliğini sadece vurgulamamış aynı zamanda insanın bu trajik durumda kurtarıcısı olan tanrılardan ve kutsaldan da yoksun bırakmıştır.⁴³

Sonuç

1) Modern Batı dünya görüşünün gerisinde yatan Tanrı, din ve insan anlayışı vardır. Batı düşüncesinin Tanrı ve dinle ilgili dört tutumundan bahsedebiliriz: 1) Baba imajını merkeze alan klasik Hıristiyanlık 2) Tanrı'ya deistik anlamda yer veren bir Tanrı tasavvuruna sahip olan Batı düşüncesi. 3) Zatiyeti olmayan bir Tanrı tasavvuruna sahip olan Panteizm. 4) Ateist ve natüralist çizgide olan ve Tanrı'ya yer vermeyen Batı düşüncesi. Burada etkili olan isimler Hobbes, Freud, Nietzsche ve diğerleridir. Nietzsche'nin Luther'e kızgınlığını dile getirmesinin sebebi aslında Luther'in Nietzsche'nin

⁴¹ Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, çev. M. Tunçay-H. Rızatepe, Liberte Yay. Ankara 2014, s. 553.

⁴² Martin Heidegger, *Profesör Heidegger 1933'te Neler Oldu?* Çev. T. Ilgaz, YKY, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 28.

⁴³ Latif Tokat, *Varoluşçu Teoloji*, Elis Yay. Ankara 2013, s. 43, 56, 153.

ifadesiyle insanı aşağılayan ve bu yüzden de ölmek üzere olan Tanrı ve din tasavvurunu reforme ederek yeni bir şekilde canlandırmasıdır. Nietzsche'nin, "Hıristiyanlık dünyayı ve insanı lanetlemektedir bu yüzden reddedilmelidir" fikri, bugünün seküler Batı dünya görüşünü yansıttığı söylenebilir. Bugünün batı dünya görüşü tıpkı Nietzsche gibi "dünyaya evet" diyen bir dünya görüşüdür. Aksi halde klasik Hıristiyanlığın iddia ettiği gibi insan dünyada bir düşüş halindedir görüşü reddedilmiştir.

2) İslam ve Batı düşüncesi açısından bakıldığında üç temel Tanrı insan ilişkisinden bahsedebiliriz. Adem'e isimleri öğreten Tanrı ile insan arasındaki ilişki; Tanrı'dan ateşi çalan Prometheus ile Tanrı arasındaki ilişki; günahkarlığı nedeniyle kendi günahının kefareti bile ödeyemeyen insan ile Tanrı arasındaki ilişki. Bu insan tasavvurlarının ve onun yol açtığı Tanrı-insan ilişkisinin pratikte çok farklı sonuçları olacaktır.

3) İslam'ın dünya görüşünün gerisinde yatan Tanrı, varlık, bilgi, insan, ahlâk ve sanat anlayışının ve bilgiyi daha ziyade hikmet olarak gören zihniyetin, bilimi tahakküm, güç ve kontrol aracı olarak gören Batı bilimini üretmeyeceği değil, üretmeyeceği düşünülmelidir. Müslümanlar, altın çağlarında bilimi bir araç olarak değil, hakikate ve hikmete götüren bir yol olarak gördükleri için Batı biliminden farklı bir bilimsel yapıya sahiptirler.

S. Hüseyin Nasr'ın en önemli temsilcisi olduğu gelenekçi düşünce ekolüne göre, her bilim kültürü belli bir dünya görüşünün ürünüdür. Dolayısıyla İslam biliminin bugünkü anlamda batılı bir bilimi üretmesi beklenemezdi. Nasr'a göre Batı bilimi kadim bilim geleneğinden bir sapmadır. İslam biliminin batı bilimi karşısındaki durumu bir kayıp değil, aksine bir kazançtır.

4) Oluş metafiziği bir ilkeye izin vermez. R. Garaudy, *İslam'ın Vadettikleri* kitabının ilk cümlesinde "Batı bir tesaftür" derken Batı bilim ve felsefesinin köksüzlüğüne ve ilkesizliğine dikkat çekmektedir. Pragmatist felsefe bu ilkesizlik metafiziğinin sonuçlarından birisidir. Garaudy İslam dünyasının bilim alanında Batı karşısındaki durumunu bu ilkesizlik açısından değerlendirmektedir. Tesadüf sonucu ortaya çıkan bu bilim sadece hegemonik kalmayacak, Frankeştayn'ının da üretecektir.

Bir ilkeden bahsedemiyorsak hakikatten de bahsedemeyiz. Hakikat sosyolojikse, her şey meşrudur. Hakikat, toplumsal yapının gidişatına göre şekilleniyorsa, felsefe, hikmet, ahlâk ve sanat gibi değerlerden bahsedebilir miyiz?

5) Kutsaldan koptuğu için modern Batı insanı nereye gideceğini bilmeyen insandır. Modern Batı insanının bilim, insan ve ahlâk anlayışını en

iyi özetleyen isimlerden birisi B. Russell olmuştur. Russell'ın şu sözleri bilimin bir zihniyet meselesi olduğunu ve Batı biliminin pek de imrenilecek bir bilim olmadığını açıkça ortaya koymaktadır:

“Bugün Çin’e gitseniz XVIII. Yüzyılı görürsünüz... Çinliler temelde zevk almayı amaç edinmişlerdir, bizler ise temelde güçlü olmayı. Biz diğer insanlara ve doğaya karşı güçlü olmaktan hoşlanıyoruz. Bunlardan ilki için güçlü devletleri, ikincisi için de bilimi geliştirdik. Çinliler bu tür uğraşlar için fazlasıyla tembel ve fazlasıyla yumuşak huyludurlar... Bütün dünya Çin gibi olsaydı, bütün dünya mutlu olurdu... Diğer uluslar kavgacı ve kuvvetli olduğu sürece, Çinliler de eğer ulusal bağımsızlığını koruyacaklarsa, artık dış dünyadan soyutlanmış olmadıkları için, bizim kötülüklerimizi bir ölçüde taklit etmek zorunda kalacaklardır. Bu taklidin bir gelişme olduğunu sanıp gururlanmaya kalkışmamalıyız.”⁴⁴

Russell'ın değerlendirmesine ek olarak şunu söyleyebiliriz. İslam dünyasında bilgi ve bilimin motivasyonu ile Batı dünyasındaki bilgi ve bilimin motivasyon sebebi aynı değil. Bugün Batılı bilim adamlarının %40'ının silah sanayinde çalışıyor olmasının anlamı budur.

6) Batı biliminin hegemonik olmasının sebeplerini Tanrı ve insan tasavvuruna bağlı olarak şekillenen dünya görüşünün sonucu olarak değerlendirmekteyiz.

Buna göre eğer, tarihin anlamı yoksa, varoluş anlamsızsa, insan insanın kurdu ise, kutsal yoksa, amaçsızlık söz konusu ise, insan derece farkıyla üstün olan bir tabiat varlığıysa, eğer bir Tanrı olsa bile, insan bu Tanrı'nın şımarık ve suçlu çocuğuysa, bu durumda korku ve kaygı kaçınılmaz olacaktır.

Yokluk korkusu, varoluşsal anlamıyla iç daralması ve kaygı, ölüm korkusu, tabiat korkusu, açlık korkusu, sağlığını kaybetme korkusu, rahatının kaçması korkusu, gelecek korkusu, dinin geri gelmesi korkusu kaçınılmaz olacaktır.

Dolayısıyla yapılacak şey, daha fazlasını istemek, daha fazla tüketmek, ölmenden önce maksimum seviyede her şeyi denemek, mümkünse yeryüzünde cenneti yaşamak ve bütün bunları gerçekleştirebilmek için “güç” sağlayan bir araç olarak bilimi kullanmak.

⁴⁴ Bertrand Russell, *Sorgulayan Denemeler*, Çev. N. Arık, Tübitak Yay. Ankara 1997, s. 113-114, 118.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Mehmet S. "İlim-İslam Münasebeti, *Bilgi bilim ve İslam*, İSAV Yay. İstanbul 1992.
- AYDIN, Mehmet S. *İslam'ın Evrenselliği*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000.
- BAUMER, Franklin Le Van, "Batı Düşüncesinin Anaakımları", *Batıya Yön Veren Metinler*, Derleyen: Alev Alatl, Alfa Yay. İstanbul 2014.
- CALVIN, Jean, "Hıristiyan Dininin Kurumları", *Batıya Yön Veren Metinler*, Derleyen: Alev Alatl, Alfa Yay. İstanbul 2014.
- CALVIN, Jean, "Tefecilik Üzerine Mektup", *Batıya Yön Veren Metinler*, Derleyen: Alev Alatl, Alfa Yay. İstanbul 2014.
- CARVALHO, John J. "Overview of The Structure of a Scientific Worldview", *Zygon*, 41/1.
- FLEW, Anthony, *A Dictionary of Philosophy*, Gramercy Books, New York 1999.
- GARAUDY, Roger, *İslam'ın Vadettikleri*, Çev. S. Akdemir, Pınar Yay. 6. Baskı, İstanbul 1996.
- GAZO, Ernest W. "Batı'da ve İslam'da Allah Anlayışına Felsefi Bir Yaklaşım", çev. İbrahim Özdemir, *İslami Araştırmalar*, 3/2.
- GÖKDOĞAN, M. D. "İslam Dünyasında Bir Bilim Rönesansı İhtiyacı ve Koşulları", *Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik*, Ed. Y. Unat, Lotus Yay. Ankara 2008.
- HAZARD, Paul, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, Çev. Erol Güngör, Ötüken Yay. İstanbul 1994.
- HEIDEGGER, Martin, *Profesör Heidegger 1933'te Neler Oldu?* Çev. T. Ilgaz, YKY, 2. Baskı, İstanbul 1995.
- HUNTINGTON, Samuel P. *Medeniyetler Çatışması*, Der. M. Yılmaz, Vadi Yay. 7. Basım, Ankara 2002.
- KALIN, İbrahim, *İslam ve Batı*, İSAM Yay., İstanbul 2007..
- LOVERING, Robert P. *The Concept of Worldview in Contemporary Philosophy of Religion*, Colorado University Press, Colorado 2001.
- MOLCAR, Carol C.- Stuempfig, Daniel W. "Effects of World View on Purpose in Life", *The Journal of Psychology*, 122/4.
- NASR, Seyyid H. *Makaleler I*, Çev. Ş. Yalçın, İnsan Yay, İstanbul 1995.
- NASR, Seyyid H. *Söyleşiler*, Çev. A. Kot, İnsan Yay, İstanbul 1996.
- NAUGLE, David K. *A History and Theory of The Concept of "Weltanschauung" (Worldview)*, The University of Texas, 1998.

Latif TOKAT

- ÖZEMRE, Ahmet. Y. "İslamiyet'te İlim" *Bilgi, Bilim ve İslam*, İSAV Yay. İstanbul 1992.
- POPPER, Karl, *Açık Toplum ve Düşmanları*, çev. M. Tunçay-H. Rızatepe, Liberte Yay. Ankara 2014.
- RAMAZAN, Tarık, *İslam: Medeniyetlerin Yüzleşmesi*, Çev. A. Meral, Anka Yay. İstanbul 2003.
- RUSSELL, Bertrand, *Sorgulayan Denemeler*, Çev. N. Arık, Tübitak Yay. Ankara 1997.
- SEZGİN, Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik*, İstanbul B. Şehir Bel. Kültür A.Ş. Yay. İstanbul 2008.
- SMART, Ninian, *Worldviews, Crosscultural Explorations of Human Beliefs*, Charles Scribner's Sons, New York 1983.
- TOKAT, Latif, *Varoluşçu Teoloji*, Elis Yay. Ankara 2013.
- YILDIRIM, Cemal, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, 4. Basım, İstanbul 1994.
- ZEIDAN, David, "Typical Elements of Fundamentalist Islamic and Christian Theocentric Worldviews", *Islam and Christian-Muslim Relations*, 13/2.

bilimname XXXIV, 2017/2, 141-143
Arrival Date: 14.09.2017, Publishing Date: 31.10.2017

THE ANALYSIS AND CRITIQUE OF MODERN WESTERN WORLDVIEW FROM THE CONCEPT OF GOD AND HUMAN*

© Latif TOKAT^a

Extended Abstract

What is the place of God and religion in the modern western worldview? What lies behind the philosophy of life and worldview of today's Western world?

In this paper, I will analyze and criticize contemporary Western worldview from the viewpoint of its God and Human understanding which is the reason why Muslim world cannot compete with Western world in social sciences.

Western thought has a very different paradigm from Islamic world on worldview and mindset issues such as Being, God and Human. For example, American intellectuals themselves count five names as lying behind the American worldview or philosophy of life: Darwin, Marx, Freud, James, Dewey. Each name we can say basically agrees on the understanding of Being, God and Human. We can add them T. Hobbes, F. Nietzsche and J. P. Sartre.

About the concept of God: How does the idea of "Father" image or to be "children of God" in Christianity predict a God-human relationship? What kind of practical consequences does this God-human relationship have in the religious and moral life of the ordinary Christian believer?

In the western world God has been accepted either as a Father, as a deistic god, or completely rejected. In the Islamic world, we can say that besides being an imaginary change, there is a "God eclipse".

---

* This article is reviewed and improved version of the report which has been presented in a symposium in 2016.

^a Prof. Dr., Social Sciences University of Ankara School of Religious Studies, ltokat@yahoo.com

We see that secularization, and getting away from holy and God are embodied in the Descartes philosophy. So it would be better to take Descartes, not the Renaissance and the Reform, as the beginning of the modern era. Descartes's philosophy has revealed a human-centered world rather than a god-centered world.

In the postmodern period, Kant's closure of metaphysics to human knowledge led to the understanding that metaphysics was closed not only in knowledge but also in human. Fideism in Kantian philosophy of religion has enabled to positivism. We can see that the post-Kantian period ended with the idea of atheism, positivism, deism, or a dysfunctional God.

About the understanding of human-being: At the beginning of the modern era, Islam and Christianity had similar conception of man's creation and fall into the world. However, Christianity is separated from Islam by the idea of "original sin". Although Islam does not mention the idea of "fall," it is similar to Christianity in that man lives a life far away from his motherland on earth. Christian theology accepts that a human-being's fallen, that he is sinful, and that he must struggle against his bad nature. Christian morality was largely influenced by the doctrine of fall.

Along with the modern era, there have also been significant changes in the human understanding of the Western world. Human-being are thought to be a part of nature, for him also the rules that apply in nature are valid. Hobbes's statement that summarize his understanding of human, "man is wolf to man" is united in spirit with Nietzsche's "will to power" concept. This "morality" will produce some results that cannot be called moral as such.

On the other hand, the influence of Greek mythology in Western thought cannot be neglected. Prometheus character is important for human philosophy.

Promethean human understanding, "stealing" the fire from God, is almost opposite of the human understanding that "Adam was taught the names of the goods by God". Promethean concept of God and the second one will not only consist of differences, they will also impact on the understanding of knowledge, and the way of doing science.

On the other side, in the Islamic world, the concept of Being is confirming so to say the phrase of "there is no a new word under the sun". In particular, in behalf of God's power, greatness and glory, human-being has always been neglected. This "puny human" understanding will produce some practical results. Despite that, Muslim world, at least in theory, has always had a "principle", it seems difficult to say the same thing for today's Western

---

worldview. Is it possible to compete with a mentality that doesn't have any "principle"?

"There is no freedom if there is truth," this thought summarizes the current Western practice and way of life, and accordingly, also if there is any truth it will be "sociological truth"

Fear and anxiety will be inevitable if there is no meaning of history, if existence is meaningless, if man is wolf to man, if there is no holy, if human-being is just a part of nature, even if there is a God but human-being is just His spoiled and guilty child. Fear of absence, anxiety, fear of death, fear of nature, fear of hunger, fear of losing health, fear of escaping comfort, fear of the future, fear of returning religion will be inevitable.

Keywords: Worldview, Western Metaphysics, Western Ontology, Concept of God, Concept of Human.

